

SO'ZLARNING MA'NO MUNOSABATIGA KO'RA TURLARI

Eshmatova Rayxon

Nukus davlat pedagogika instituti Maxsus pedagogika: logopediya yo'nalishi 2-kurs

Annotatsiya: So'zlar shakl va ma'no munosabatiga ko'ra 4 turga bo'linadi: omonim, sinonim, antonim paronimlar. Bu birliklardan sinonim va antonim ma'no xususiyatiga ko'ra omonim va paronimlar esa shakliy xususiyatiga ko'ra birlashadi. Mazkur maqolada ularning barchasi haqida fikr yuritimiz.

Kalit so'zlar: Kontekst, antonim, sinonim, omonim, paronim.

Аннотация: Слова делятся на 4 типа по форме и значению: омонимы, синонимы, антонимы, паронимы. Из этих единиц объединяются синонимы и антонимы по значению, а омонимы и паронимы — по форме. Обо всем этом мы подумаем в этой статье.

Ключевые слова: Контекст, антоним, синоним, омоним, пароним.

Til odamlarning muloqot qilish, o'z fikrlari va his-tuyg'ularini ifodalash va boshqalar bilan bog'lanish uchun foydalanadigan kuchli vositadir. So'zlarning tuzilishi va ishlatilishi xabarning ma'nosi va talqiniga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Tilning turli kontekstlarda qanday ishlashini tushunishda nutqiy harakatlarning har xil turlarini yoki "so'zlar manoli munosabati"ni o'rganish muhim ahamiyatga ega. Nutq aktlarining asosiy turlaridan biri ma'lumot beruvchi yoki faktni tasdiqlovchi bayonotlar bo'lgan deklarativ nutq aktlaridir. Masalan, "tashqarida yomg'ir yog'moqda" deyish ob-havo haqida ma'lumot beruvchi deklarativ nutq harakatidir. Nutq aktining yana bir turi so'roq nutqi harakatlari bo'lib, ular tinglovchidan ma'lumot olishga qaratilgan savollardir. "Soat necha?" so'roq gap harakatiga misol bo'la oladi. Nutq harakatining yana bir muhim turi - tinglovchini biror narsa qilishga undashga qaratilgan buyruqlar yoki so'rovlar bo'lgan ko'rsatma nutq harakatlaridir. Masalan, birovga "Eshikni yop" deyish tinglovchiga muayyan harakatni bajarishga ko'rsatma beruvchi ko'rsatma nutqiy harakatdir. Ekspressiv nutqiy harakatlar esa so'zlovchining his-tuyg'ularini yoki his-tuyg'ularini bildiradigan gaplardir. "Men juda xursandman" deyish so'zlovchining emotsional holatini ifodalovchi nutqiy harakatdir.

Samarali muloqotda nutqiy harakatlardan to'g'ri foydalanish juda muhimdir. Nutq harakatlarining har xil turlarini va ularning turli kontekstlarda qanday ishlashini tushunish ma'ruzachilarga o'z xabarlarini to'g'ri va samarali etkazishga yordam beradi. Bundan tashqari, boshqalarning nutq harakatlarini sharhlay olish tinglovchilarga xabar ortida turgan ma'noni to'g'ri tushunishga yordam beradi. Nutq harakatlarining har xil turlarini tushunishdan tashqari, tildan foydalanishga ta'sir qiluvchi madaniy va ijtimoiy omillarni ham hisobga olish kerak. Muloqot haqida gap ketganda, turli madaniyatlar turli me'yor va konventsiyalarga ega bo'lishi mumkin va bu farqlarni tushunish tushunmovchiliklar va noto'g'ri talqinlardan qochishga yordam beradi. Bundan tashqari, nutqiy harakatlardan foydalanish so'zlovchi va tinglovchi o'rtasidagi munosabatlarga qarab farq qilishi mumkin. Misol uchun, xo'jayinning xodimga ko'rsatmalar berish usuli, do'stning boshqa do'stidan yaxshilik so'rashidan farq qilishi mumkin. Suhbatdagi ijtimoiy dinamikadan xabardor bo'lish ma'ruzachilarga o'z tillarini mos ravishda moslashtirishga yordam beradi.

Nutq harakatlarining yana bir muhim jihati odob tushunchasidir. Xushmuomalalik so'zlovchilarning o'z tillaridan foydalanishda boshqalarning his-tuyg'ularini hurmat qilish va e'tiborga olish usulini anglatadi. Muloyim tildan foydalanish ijobiy ijtimoiy munosabatlarni saqlashga va boshqalarni xafa qilishdan yoki ularga zarar yetkazmaslikka yordam beradi. Til insonlar bir-biri bilan muloqot qilish uchun foydalanadigan muhim vositadir. Fikr va g'oyalarimizni samarali muloqot qilish va etkazish uchun har xil turdagi so'zlar va iboralarni tushunish juda muhimdir. O'zbek tilida gaplarda turlicha rol o'ynaydigan va turli ma'nolarni

anglatuvchi turli xil soʻz va iboralar mavjud. Oʻzbek tilida soʻzlarning asosiy turlaridan biri kishi, joy, narsa, fikrni nomlash uchun qoʻllaniladigan otlardir. Ismlar jumlada nima haqida gapirayotganimizni aniqlash va aniqlashga yordam beradi. Misol uchun, "Mushuk yugurmoqda" jumlasida "mushuk" soʻzi nima yugurayotganini bildiruvchi otdir. Otlarni shaxs yoki joyning oʻziga xos nomlarini bildiruvchi oʻziga xos otlar va narsalarning umumiy nomlarini bildiruvchi umumiy otlar deb ham tasniflash mumkin. Oʻzbek tilidagi soʻzlarning yana bir muhim turi – harakat, holat, hodisani ifodalash uchun ishlatiladigan feʼllardir. Feʼllar gapda nima sodir boʻlayotganini tushunishga yordam beradi va mavzu haqida maʼlumot beradi. Masalan, "U qoʻshiq aytmoqda" gapidagi "qoʻshiq" soʻzi "u" predmeti tomonidan bajarilayotgan harakatni koʻrsatuvchi feʼldir. Feʼllarni oʻz maʼnosini toʻldirish uchun predmetni talab qiladigan oʻtimli feʼllar va obʼektini talab qilmaydigan oʻtimsiz feʼllarga ham ajratish mumkin.

Oʻzbek tilidagi otlarni ifodalash yoki oʻzgartirish uchun qoʻllaniladigan soʻzlarning yana bir turi sifatlardir. Sifatlar jumladagi ot haqida koʻproq maʼlumot berishga va tavsifimizga rang va tafsilot kiritishimizga yordam beradi. Masalan, "Goʻzal gullar ochmoqda" gapidagi "chiroyli" soʻzi "gullar" otini ifodalovchi sifatodir. Sifatlarni ikki yoki undan ortiq narsalarni qiyoslash uchun qoʻllaniladigan qiyosiy sifatlar va qiyoslashning eng yuqori darajasini koʻrsatish uchun qoʻllaniladigan ustun sifatlar deb ham tasniflash mumkin.

Qoʻshimchalar oʻzbek tilida feʼl, sifat yoki boshqa qoʻshimchalarni oʻzgartirish uchun qoʻllaniladigan soʻzlardir. Zarflar jumladagi harakat yoki holat haqida koʻproq maʼlumot berishga yordam beradi va tavsifimizga batafsil maʼlumot beradi. Masalan, "Tez yugurdi" gapidagi "tezda" soʻzi "yugurib ketdi" feʼlini oʻzgartiruvchi qoʻshimcha hisoblanadi. Ergashlarni ish-harakatning qanday bajarilishini ifodalovchi ravishdosh qoʻshimchalari, ish-harakatning qanchalik tez-tez bajarilishini ifodalovchi chastota qoʻshimchalari va ish-harakatning intensivligi yoki darajasini bildiruvchi daraja qoʻshimchalari sifatida ham tasniflash mumkin. Oʻzbek tilidagi ot yoki olmosh bilan gapdagi boshqa soʻzlar oʻrtasidagi munosabatni koʻrsatuvchi soʻzlar predlogdir. Old qoʻshimchalar gapdagi harakat yoki holatning oʻrnini, yoʻnalishini yoki vaqtini tushunishga yordam beradi. Masalan, "U stulda oʻtiribdi" gapidagi "on" soʻzi "u" predmeti bilan "stul" predmeti oʻrtasidagi munosabatni koʻrsatuvchi predlogdir. Bundan tashqari, predloglarni faqat bitta soʻzdan iborat oddiy yuklamalar va ikki yoki undan ortiq soʻzdan iborat qoʻshma predloglar deb ham ajratish mumkin.

Bogʻlovchilar oʻzbek tilida gapdagi soʻz, ibora yoki gaplarni bogʻlash uchun qoʻllaniladigan soʻzlardir. Bogʻlovchilar gʻoyalarni, harakatlarni yoki holatlarni bir-biriga bogʻlashimizga yordam beradi va yozuvimizda yaxlit va izchil tuzilmani yaratadi. Masalan, "U futbol oʻynashni yaxshi koʻradi, lekin yugurishni yoqtirmaydi" gapidagi "lekin" soʻzi ikki gapni bir-biriga bogʻlovchi bogʻlovchidir. Bogʻlovchilar bir xil ahamiyatga ega boʻlgan soʻz, ibora yoki gaplarni bogʻlovchi muvofiqlashtiruvchi bogʻlovchilar va tobe bogʻlovchilarni mustaqil ergash gaplarga bogʻlovchi bogʻlovchilar deb ham tasniflanadi. Oʻzbek tilida his-tuygʻu, his-tuygʻu, munosabat bildirish uchun qoʻllaniladigan soʻzlar kesimdir. Interfektsiyalar bizga fikr va his-tuygʻularimizni jumlada etkazishga yordam beradi va ifodalarimizga hissiyot va urgʻu beradi. Masalan, "Voy, bu ajoyib!" "Voy" soʻzi hayratni yoki hayratni ifodalovchi soʻz birikmasidir. Kelishuvlarni gapda mustaqil qoʻllanishi mumkin boʻlgan mustaqil qoʻshimchalar va fikr yoki his-tuygʻular oʻrtasida oʻtishga yordam beruvchi oʻtuvchi boʻlaklarga ham ajratish mumkin.

Umuman olganda, nutq harakatlarini oʻrganish murakkab va koʻp qirrali soha boʻlib, tilning muloqotda qanday ishlashini tushunishda hal qiluvchi rol oʻynaydi. Nutq harakatlarining turli turlarini, shuningdek, tildan foydalanishga taʼsir qiluvchi madaniy, ijtimoiy va pragmatik omillarni oʻrganish orqali maʼruzachilar oʻzlarining muloqot qobiliyatlarini oshirishlari va oʻz xabarlarini boshqalarga samarali etkazishlari mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. U.Tursunov, N.Muxtorov, Sh.Rahmatullaev. Hozirgi o'zbek adabiy tili. 1992 yil.
2. Sh.Shoabdurahmonov, M.Asqarova, A.Hojiev. Hozirgi o'zbek adabiy tili. I qism. II qism. Toshkent. «O'qituvchi» nashriyoti. 1980 yil.
3. O'zbek tilining imlo lug'ati. Toshkent. O'qituvchi. 1995 yil.
1 M.Mirzayev va b. O'zbek tili, T.O'qituvchi, 1978.